

הסדרון, הקצין, שהיה סדרן עבודה שם. היה קצין. באו, לקחו מהכפר אנשים מפרדיס כדי לקבור אותם. היו ערימות ערימות.⁷⁹

בהמשך הביא אבו-זאאל סיפור ייחודי, שאף אחד מן המרואיינים לא הביאו לפניו: מדוע אנשי טנטורה לא הרסו את הרכבת, שבסופו של דבר הביאה, לדבריו את החיילים לתקוף את הכפר. לדברי אבו-זאאל פיזרו להם לאנשי טנטורה מעין פיתיון שבאמצעותו הערימו על אנשי טנטורה. האנגלים באו לטנטורה והודיעו שהם עוזבים את הארץ וביקשו לא לגרום נזק לפסי הרכבת כי הם מעבירים ציוד ואנשים באמצעות הרכבת. כמה פעמים לפני המלחמה שלחו ברכבת כל מיני מצרכים וגם נשק. אנשי טנטורה ירו על הרכבת, הצליחו לעצור אותה, פשטו עליה, שדדו אותה והשאירו אותה ריקה. כך נהגו עד ליום ההתקפה על טנטורה ואז הגיעה הרכבת לטנטורה מלאה בחיילים שתקפו אותה.

לאחר מכן המשיך אבו-זאאל במה שקרה בטנטורה ביום כיבוש הכפר.

אבו-זאאל: "אספו אחר כך את כול הנשים ואת הילדים לחוד וגברים לחוד. הגברים הושיבו אותם על שפת הים."
המחבר: "והנשים איפה?"

אבו-זאאל: "ונשים הושיבו אותם פה, איפה החנייה של טנטורה היום."

המחבר: "אה ואז... לא היו ביחד בכלל?"

אבו-זאאל: "לא."

המחבר: "בהתחלה הנשים לא היו על שפת הים?"

אבו-זאאל: "לא, לא. כול אחד היה בביתו."

המחבר: "לא, לא, לא. כשאספו בהתחלה את כולם, לא אספו את כולם על שפת הים?"

אבו-זאאל: "לא. אספו את הגברים לחוד ונשים לחוד."

המחבר: "עכשיו אתה בתור ילד בן 13, עם מי היית?"

אבו-זאאל: "אני הייתי, הלכתי עם הגברים, וראיתי דבר מעניין."

המחבר: "רק רגע. הגברים על חוף הים."

אבו-זאאל: "ולנשים, יש שמה שטח גדול, איפה בית הקברות, איפה החנייה של טנטורה היה."

המחבר: "כן."

אבו-זאאל: "שמה היו הנשים."

המחבר: "כן."

⁷⁹ ראה: ראיון אישי שערך המחבר עם מחמד זידאן איוב (אבו-זאאל) ב - 8.1.1998. (להלן: אבו-זאאל - ראיון אישי).

המשיך אבו-ואאל:

ורצו לחסל את כולם. רצו להרוג את כולם, גם את הנשים, גם את הילדים, גם את הנבירים. באו הזיכרונים ועמדו ואמרו: "לא! אנחנו לא מרשים".

המחבר: "אתה זוכר איזה זיכרונים באו? מי היה מזיכרון?"

אבו-ואאל: "בא... הראשון היה יוסף, יוסף שפיה, זה שהיה..."

המחבר: "אה, דשבסקי."

אבו-ואאל: "אידו"

המחבר: "דשבסקי."

המשיך אבו-ואאל:

כן, יוסף ויעקב אפשטיין ובן-חיים ו... ושכטר. אלה הגדולים של זיכרון. הם באו ועמדו מול הצבא ואמרו: "לא! אתם לא הורגים אותם ו...."

המחבר: "מתי הזיכרונים באו?"

אבו-ואאל: "באותו היום. כיום הזה, בוא נגיד בשעה עשר, אחת-עשרה, משהו כזה."

אבו-תנפיק: "הוא מתכוון לדעת אם כשהגיעו הם כבר הרגו אנשים."

אבו-ואאל: "היו כבר, הרגו מהבתורים הרבה, והם רצו להמשיך, באו אלו ואמרו להם: "הופ! לא ייעשה דבר כזה."

המחבר: "עכשיו, אתה זוכר, כשאתה ראית שיריפים באנשים, אתה זוכר מי היה אחראי על זה?"

אבו-ואאל: "אני יודע מי היה הקצין האחראי? מאיפה אדע?"

המחבר: "עכשיו עוד משהו. אתה זוכר משהו, למשל, שהיה שם בשביל לזהות את השמות?"

אבו-ואאל: "ממי, זאת אומרת?"

אבו-תנפיק: "שהיה מצביע על האנשים, הוא מתכוון."

המחבר: "תראה, אנחנו מדברים על זה שאתה אומר שהם תפסו רשימות, כן?"

אבו-ואאל: "תפסו רשימה, כן."

שאל המחבר:

תפסו רשימה. עכשיו, באותו רגע ש... כבר ידעו אנשים ש... נניח ישאלו עכשיו מי הוא אבו-מוטה, מי הוא אבו זה, ברגע שיתפסו אותו שמים אותו להרוג אותו, אז אף אחד לא יגיד: "אני". נכון?

אבו-זאאל: "לא."

המחבר: "מי סימן אותם? מי זה היה?"

אבו-זאאל: "היה, היה, היה, היה עם הצבא יהודים. היו שניים בתוך האוטו, בתוך הגיפ, עם פנים מכוסים היו."

המחבר: "עם פנים מכוסים."

אבו-זאאל: "עם פנים מכוסים."

המחבר: "יהודים?"

אבו-זאאל: "לא. מן אנשי טנטורה, לקחו מהם את הרשימה."

המחבר: "והם זיהו אותם?"

אבו-זאאל: "הם היו אומרים זה קוראים לו מוסה, זה קוראים לו מחמד, זה ו... ו... הם זיהו אותם. היו שניים."

המחבר: "אתם יודעים מי זה שני האנשים האלה?"

ענה אבו-זאאל:

אנחנו חושדים שזה מי שהייתה לו הרשימה, זה שתפסו איתנו את הרשימה, הוא זה שאמר לו: "או שתגיד או שהורגים אותך".

המחבר: "האחראי על השומרים?"

אבו-זאאל: "כן."

המחבר: "איך קראו לו?"

אבו-זאאל: "מחמד א-טאהא."

המחבר: "האחראי על השמירה. מחמד א-טאהא?"

אבו-זאאל: "מחמד א-טאהא."

המחבר: "ימי עוד היה איתו?"

אבו-זאאל: "אני לא יודע מי זה, אבל היו שניים בתוך האוטו. ראו אותם כולם."

המחבר: "יוכמה אנשים בערך הם זיהו?"

אבו-זאאל: "הם..."

המחבר: "אתה מדבר על 100 - 150 אנשים."

אבו-זאאל השיב:

הם זיהו את כול מה שהיה מלפניהם. הם הכירו את פלוני, כי הרי הוא מן הכפר. כמו אני עכשיו מכיר את כול פרידיס, מה הבעיה.

המחבר: "כן, ו... אתה אומר שהספיקו להרוג 150 איש?"

אבו-זאאל: "ממוצע, כן."

אבו-תופיק: "צאלח אבו-משאייח, היה לו קשר לזה? שמעתם שהוא היה שם?"

אבו-זאאל: "לא."

אבו-תופיק: "לא שמעת עליו?"

אבו-זאאל ענה:

לא. לא שמעתי. אבל נתפס בטנטורה חסיין. נתפס חסיין, הבן של פאדי אל-ג'יאר. חסיין הזה, עשה פשע בבנימינה וברח לטנטורה.

המחבר: "רגע, רגע, רגע. היח שם, אתה אומר, חסיין."

אבו-זאאל: "ג'יאר."

המחבר: "ג'יאר."

אבו-זאאל: "ג'יאר."

המחבר: "שהיה אחראי לרצח של גצל."

אבו-זאאל המשיך להסביר:

בבנימינה. וזיהה אותו ותפסו אותו שם. אני ראיתי בעיניים שלי את המקרה הזה. כאשר תפסו אותו, הפשיטו מעליו את הזיקט עד למחצית וקשרו את ידיו, ואמרו לו: "תביא את האקדח שהיה איתך" והלך איתם למקום והביא את האקדח. באו ולקחו אותו וירו בו. אני, באלוהים ראיתי במו עיני. ככה, ישבתי, פה, פה. אין עשרה מטרים. שמו אותו, ירו לצד הים, וירו בו, לא יצא כדור, בחיי אלוהים, הרימו את הכדור למעלה לכיוון הים, יורים - יצא כדור. עליו - לא יוצא. שלוש פעמים. אחר-כך בא מישח, אולי מוטל, זה בעט בו עם המגפיים בגבו ואמר לו: "קום, יא זבל, אתה לא רוצה למות?" והוא קם.⁸⁰

בהמשך הסבירו אבו-זאאל ואבו-תופיק שאבו-משאייח היה נשוי לאחותו של אותו חסיין, בנה של פטמה טבייה. אחר-כך סיפר על כך שהיה בכלא באס-ת'אלד, היה בין אלה שברחו משם, עם

⁸⁰ ראה: שם.

עוד ארבעה-חמישה אנשים, ירו בהם והרגו את כולם, חוץ ממנו, שהצליח להימלט, עם פגיעות וחורים במכנסיו, אך הצליח להגיע לירדן, ארגן כנופיית גנבים ששדדו בקיבוצים ובמושבים, ונהרג בידי אחד מחבריו מחמוד אבו-נדא, שהיה עבריין ידוע. כשדיברו על אבו-משאייח' הוסיף אבו-תופיק הערה בקשר אליו:

הוא היה אצל אבו-משאייח'. הלך לאבו-משאייח'. אבו-משאייח' היה לו קשר למלחמה בטנטורה. כי, אומרים שלפני המלחמה אנשי טנטורה הרביצו לו ולקחו לו את הרובה שלו.

אבו-ואאל סיפר שעוד לפני כיבוש טנטורה הספיק לקטוף בשטח של משפחתו קטיף ראשון של מלפפונים ולאחר הכיבוש חזר שוב אל חלקת משפחתו כדי לקטוף מלפפונים עבור היהודים:

אבו ואאל: "אתה מזכיר לי דברים שאני לא רוצה לזכור אותם."

המחבר: "טוב..."

אבו ואאל: "אנחנו, אבא שלי..."

המחבר: "כן."

אבו-ואאל: "אתה שומע, אבא שלי."

המחבר: "כן."

המשיך אבו-ואאל:

היה גם כן פלאח. בטנטורה היו לנו אדמות. על יד פסי הרכבת, כשאתה חוצה את הפסי... אז זה בצד ימין, זה אדמות שלנו. זרענו אז מלפפונים באדמה ו... וקטפתי עם אבא שלי ועם אחים שלי כשהיינו בטנטורה.

המחבר: "באותו הזמן של המלחמה?"

המשיך אבו-ואאל:

כן. קטיף ראשון קטפתי בשבילנו, וקטיף שני קטפתי אני במלפפונים שלי ל... ליהודים. באו, באו, אספו אותנו, הרי היה חודש, נדמה לי...

המחבר: "מאי."

אבו-ואאל: "ארבע..."

המחבר: "חמש."

אבו-ואאל:

ארבע או חמש, בדיוק העונה. והיו, והיה המון פרנסה בטנטורה. היה הרבה. אז באו, לקחו מפרידיס ילדים לקטוף ואני הלכתי בין אלה, וקטפתי באדמות שלי.

המחבר: "בשביל היהודים."

אבו-ואאל: "בשביל היהודים."

בהמשך השיחה סיפר אבו-ואאל גרסה משלו על מה שהוא קרא נקמת היהודים בטנטורה, וכך סיפר אבו-ואאל: "אני חושב הנקמה, הם, החיילים, נקמו בטנטורה לא בגלל המלחמה."

המחבר: "אלא! מה זה היה?"

השיב אבו-ואאל:

כשנכנעו טנטורה, היהודים נכנסו מן הים, ברכבת, מכאן ומכאן, היה צריך להגיע איזה קצין גבוה, איזה סגן-אלוף, קראו לו נחשולים, ש... ש... סלים, סלים, שלום, בשם אלוהים, אולי סלים...

המחבר: "אולי שמשון?"

אבו-ואאל: "זה ש... לא שמשון. שמשון הוא מנחלת ז'בוטינסקי. נכון! שמשון מן בנימינה."

המחבר: "מראח."

אבו-ואאל: "מן, מן, מן נחלת ז'בוטינסקי."

המחבר: "לא, אני מתכוון גבעת עדה."

סיפר אבו-ואאל:

מה שחשוב הוא שברגע שחיו, היה, אני מבין היה סידור כזה, ברגע שהיו באים וכובשים כפר, מודיעים שנכנעה הכפר, אז היה בא הקצין לראות שזה אמת יעני. הוא בא בדרך עם הגייפ, בינתיים עין עזאל ואגוז וגבע היו עדיין, לא נכנעו. טנטורה, שראו שהם הולכים להיכנע, הם בקשו, היה יריות כאלה, יורים ב... באוויר, מבקשים עזרה, יעני. היה אקדח כזה עם כדור...

המחבר: "רקטות..."

המשיך אבו-ואאל:

כן, יורים, אז אומרים כאילו, יעני, אנו רוצים עזרה. אז באו מעין אילה [כחונת אבו-זאאל הייתה, ככול הנראה, עין עזאל או אג'ים, כי עין אילה עדיין לא הייתה קיימת] במוקד לעזור. כשבאו לעזור, נפגשו עם בחורים מטנטורה שברחו, שהספיקו לברוח ברגל. אמרו: "חזרו! לא יעזור. היחודים כבשו את הכפר. הכפר נכנע." עכשיו, הם חזרו, נפגשו עם סלים הזה, הרגו אותו, לקחו את הגיפ שלו. הגיעה ההודעה פנימה ואז התחילו להרוג באנשים. אתה מבין, למה קראו לה נחשולים?⁸¹

לאחר מכן ניסה המחבר לבדוק עם אבו-זאאל את האפשרות שסיפורו מתאים למה שקרה עם טריוואקס ושפירא, שעל פי הידוע ולפי גרסת רבים ממרואיני "אלכסנדרוני" נהרגו כשנסעו בגיפ בציאה מטנטורה. עניין הנקמה, על הרצח הזה כמניע התחלתי לחיסול תושבי טנטורה, עליו דיבר אבו-זאאל, ראוי לבדיקה נוספת, כי לפי לוח הזמנים שנבדק, על פי מרבית המקורות, אם התנהל הרג של תושבי טנטורה לאחר כניעתם – הדבר החל להתרחש עוד בטרם נודע לחיילי הגדוד על הריגת טריוואקס ושפירא. ייתכן, שכאשר הגיעה הידיעה בשעה כלשהי במהלך שעות לפני הצהריים – הגביר הדבר עוד יותר את התוקפנות כלפי תושבי טנטורה, כמו שאמר אבו-תופיק: "זה חלק מהעסק" אך מלבד דבריו של אבו-זאאל, אין בידנו אמירה מפורשת כלשהי על כך. איננו יכולים לדעת בוודאות, כי בידנו רק מה שאמרו האנשים בראיונות איתם ותו לא, אך גם אלה שדיברו על הריגת תושבי טנטורה כנקמה, על הרג יהודים במקומות ובנסיבות אחרות, כולל הקטע הכתוב שבידנו, מאת תוליק (נפתלי) מקובסקי, לא דיברו ולא הזכירו, אולי חוץ ממקרה אחד, כהשערה, את פרשת טריוואקס ושפירא, ולכן, ספק הוא אם ניתן לקשור את הדברים. כשנשאל אבו-זאאל מה קרה עם משפחתו, השיב שאביו הלך לבית הסוהר והוא ואימו, עם כול הילדים והנשים הגיעו לפרידיס. לפי סיפורו של אבו-זאאל התאפשר, בזמן שהיו מרוכזים על החוף, המעבר של ילדים בין הגברים והנשים. אבו-זאאל הסביר שבהתחלה הוא היה עם הנשים וכי זה לא היה רחוק אחד מהשני. הוא עבר, והרבה ילדים כמוהו עברו והוא עוד הוסיף והסביר:

הם, היהודים ערסאת [בערבית – סרסורים]. חילקו סוכריות שמה... לילדים הקטנים. אז רצנו, מה אנחנו מבינים? היו נותנים לילדים טופי. מביאים מהחנויות צנצנות טופי ונתנו לילדים. אז רצנו לשם.

אבו-זאאל סיפר על מקרה שקרה לו שכאשר רצו הוא וילדים אחרים מן הריכוז של הבחורות אל זה של הגברים הוא עבר בדרך, באזור בו נמצאת החניה של זור וטנטורה כיום ונפל על גופתו של

⁸¹ ראה: שם.

אחד ההרוגים, שהוא גם זכר מי זה היה: אחיו של מחמד רזק, רופא שיניים, שמו היה שלמאן זידאן מרעי, מפרידיס, שהיה בביקור אצל קרוביו בטנטורה ונהרג שם. אבו-זאאל סיפר כי שלמאן זה נהרג כאשר ניסה להגן על בחורה ממשפחת צבאעי שהחיילים התנפלו עליה. ברגע מסוים שינה דעתו ואמר שזו הייתה בחורה ממשפחת חלבי ובסופו של דבר לא היה בטוח בשמה, והסביר ששתי המשפחות חלבי וצבאעי חיו באותו הצד של טנטורה. אבו-זאאל עוד הוסיף להערכתו לגבי מה שקרה, כי, לדעתו, אילו קצין גבוה היה נוכח במקום עם החיילים היהודים – לא היו החיילים מתנפלים על בהיה צבאעי ואונסים אותה.

דבר אחר שאמר אבו-זאאל הוא, שאילו היה המחיתאר דאהוד אל-הנדי בחיים עדיין בעת המלחמה - לא היה קורה דבר לטנטורה, כי הוא היה איש חזק ופיקח, שהשפעתו על אנשי כפר ואף מחוצה לו הייתה רבה, היה משפיע ומשכנע את כול הצדדים ומונע את המלחמה מטנטורה. בזמן שהיה המחיתאר אל-הנדי בחיים, הוא עודד מגמה לוותר על המלחמה, מתוך הסכמה שהייתה מקובלת אז: "בואו לא נעשה מלחמה; אם תהיה מדינה יהודית – אתם תשמרו עלינו ואם תהיה מדינה ערבית – אנחנו נשמרו עליכם." אלא שלדברי אבו-זאאל, מרגע שנפטר המחיתאר, נהיו אנשי טנטורה כעדר ללא רועה והזברים השתנו. על פי אבו-זאאל, ניסה אחמד אל-חאג', שהיה מעשירי ונכבדי הכפר להחזיק את העניינים בידי, אבל לא כולם נשמעו לו. לפי אבו-זאאל כמה וכמה משפחות, מן הנכבדות שבטנטורה, לפחות 20 בתי אב, לא פחות מ- 100 נפש, עזבו את טנטורה בסירות לסוריה ולבנון עוד לפני ההתקפה על הכפר, ואת התופעה הזו עצרו צעירי הכפר הסרבנים, שלא קיבלו את מוראו של המחיתאר אל-חאג' בכוח, על ידי כך שירו על כלי השיט שבאו לקחת את הרוצים לעזוב והבריחו אותם מן החוף. על העזיבה המוקדמת של המשפחות את טנטורה כתב גם בני מוריס: "עוד באפריל ובתחילת מאי נטשו את טנטורה כ- 45 מהמשפחות האמידות של הכפר."⁸²

לקראת סיום השיחה הוסיף אבו-זאאל ואמר: "למה פרידיס נשארה? למה ג'סר א-זרקא נשארה? לא לחמו."

שאל המחבר: "אתה חושב שליהודים הייתה כוונה, בהתחלה, להשאיר את טנטורה?"

אבו-זאאל הסביר, מה שידע:

אני ידעתי שכול כפר שהוא לא נלחם, לא פתח מלחמה - לא נגעו בו, כמו פרידיס, כמו זרקא. כמו

כמה, כמה כפרים, שלא הלכו למלחמה - לא עשו להם שום דבר.⁸³

⁸² ראה פרידיס, עמ' 167.

⁸³ ראה: אבו-זאאל - ראיון אישי.

459

אבו-ואאל צדק, מבחינתו, כאשר, אכן, אמר מה שידע, בנוגע לכפרים שלא פתחו במלחמה, אך העובדות, לגבי מלחמת 1948, היו שונות לחלוטין: פרידיס וגיסר א-זרקא הם הכפרים היחידים בכול האזור שבין חיפה ותל אביב שהושארו, לבקשת אנשי זיכרון-יעקב, על מנת לשמש להם כפועלים חקלאיים, בעוד שכפרים אחרים רבים בתחום האזור פונו או נמלטו מכפריהם, מבלי שירו ירייה עוינת אחת.

צבחה מחמוד אחמד טנג'י (אם-מחמד)

צבחה מחמוד אחמד טנג'י (אם-מחמד), ילידת טנטורה, אחותו הגדולה של אבו-ח'אלד, הייתה בת 76 שנים ביום הראיון איתה, בו השתתף, כמלווה, פתחי מחמוד טנג'י (אבו מחמד). אישה מבוגרת ביותר, כבדת נשימה וחולנית משהו, אך נראתה צלולה בדעתה ובזיכרונה, במידה שניתן הדבר לאבחנה, תוך כדי פגישה רגילה עמה בלבד. צבחה הייתה בעת כיבוש טנטורה אם לארבעה ילדים: שתי בנות ושני בנים. באותו היום של הכיבוש מת לצבחה בנה התינוק, שהיה בן תשעה חודשים. סיפורה של צבחה על התרחשויות הימים האחרונים בטנטורה הוא בהחלט מיוחד ושונה, בכמה וכמה מן הקטעים בו, מכול שאר הגרסאות שהכרנו מן המרואיינים האחרים, אם כי, יש לציין שהדברים שאמרה הם אמנם מיוחדים, אך לא תמיד עומדים בסתירה לעדויות האחרות שבידינו. צבחה סיפרה כי רבים מטנטורה היו אצל האנגלים שוטרים, חיילים וקצינים, כמו פוזי (אבו-ח'אלד) אחיה, שהיה במשמר החופים. אותו הזמן גרה צבחה בעתלית, שם עבד בעלה בחברת המלט. ימים ספורים לפני הכיבוש של טנטורה הם חזרו לכפר בגין פחד המלחמה ופתחו חנות מכולת קטנה. חזרתם הייתה באותו היום שחזר פוזי אחיה מחיפה, לאחר שחרורו מן השרות אצל הבריטים, בעקבות סיום תקופת המנדט הבריטי. באותו הזמן, סיפרה צבחה, הודיעו הרמקולים בטנטורה לכול הצעירים להצטייד בנשק ולהתכונן ולהתארגן למלחמה. לאחיה פוזי היה, כמובן, נשק, כמו לכול אלה ששירתו אצל הבריטים, והוא הצטרף לצעירים, שהתארגנו שעל הגבעות. ואז סיפרה מה שלא סיפר איש מלבדה, שלמחרת היום הגיעו החיילים היהודים ב - 10 מכוניות וניסו להיכנס לכפר אך הצעירים, כ - 200 בערך עמדו מולם ולא נתנו להם להיכנס. למחרת חזרו היהודים שוב וכך חזר הדבר מספר ימים. הצעירים על הגבעות היו מרוחקים והנשים, הילדים והמבוגרים היו מנותקים מהם בתוך הכפר, פחדו ולא ידעו מה צפוי לקרות. הכפר היה חסום והכניסה לכפר נותרה פתוחה רק דרך היס. צבחה זכרה שהיו אלה ימי הקציר והשדות היו עמוסים לעיפה בחיטה.

לאחר מספר ימים התרחשה ההתקפה היהודית על הכפר, כשהיהודים נכנסו מכול הכיוונים, בסירות וברכבת ואז אמרה צבחה: "פתאום ראינו שכל הכפר מלא צבא".⁸⁴

צבחה סיפרה שלקחו את כולם לשפת הים אך לפי דבריה הרוב היו נשים, זקנים וילדים וגברים כמעט ולא היו שם. בשלב זה סיפרה צבחה כי הלכה אל הגבעות לקרוא לאחיה לחזור לכפר ולהודיע לו וליתר חבריו כי היהודים כבשו והשתלטו על הכפר. לאחר מכן, לדבריה, הלכה לביתה, חפרה בגינת הבית והתביאה שם את אקדחו ורובהו של אחיה. איך הצליחה לנוע בכפר לאחר כיבושו – לא ניתן היה להבין ממנה. *היא נראתה כשהיא מדברת על זה*

ברגע מסוים של עדותה סיפרה צבחה כי הנשים, הזקנים והילדים ישבו על חוף הים שבועיים וכי אז הלכה לביתה להביא אוכל ומים. צבחה חזרה על קטע זה של עדותה גם בפגישה נוספת שנערכה עמה לאחר שלושה ימים, הגם שאין גרסה זו "מסתדרת" עם לוח הזמנים עליו דיברו שאר המרואיינים, שדיברו על פינוי המקום לאחר כמה שעות, עוד באותו היום.

לאחר מכן סיפרה ששניים מן החיילים זיהו אותה בתור רעייתו של עבד אל-עזים, שעבד בחברת המלח ושותו איתו קפה בעבודה, ואף כינוה "מאדאם אבו-עזים" ונתנו להם קפה ואוכל. שאלו אותה איפה אחיה פוזי ולא השיבה להם, אך בסופו של דבר, תוך כדי הליכה פגשו את פוזי, שהיה רתום, קשור בכפיה, לעגלה. שחררו את פוזי וצרפוהו לצעירים. כן סיפרה צבחה, כי לאחר זמן מה, לדבריה לאחר יומיים-שלושה, באחד הבקרים, חייל אחד החל לירות בערבים והפחיד את הילדים. צבחה סיפרה שהיא שאלה אותו למה הוא עשה את זה, אז הגיע קצין שגער בו וגירש אותו משם, ומאז – לא הייתה עליהם שמירה. לדבריה אחרי עוד יומיים שלושה לקחו אותם מן החוף, כאשר לה היה תינוק בן תשעה חודשים על הידיים. תינוק זה, לא עמד אחר-כך בתלאות הרעב והטלטולים ונפטר. אוכל לא היה להם. לדברי צבחה, כאשר הלכו מן החוף אל הכביש אי אפשר היה לצעוד על הקרקע מרוב גוויות שהיו מונחות על הדרך, בין אלה שנהרגו במלחמה לבין אלה שברחו לאלה שנקטלו לאחר הכיבוש. לדבריה שכבו שם המוני גוויות. אולי 200 ואולי אף יותר. גם על בעלה אמרה צבחה שנהרג בזמן המלחמה, אם כי לא ידעה איך. ברגע מסוים אף אמרה עליו: "אני לא יודעת. מת, לא מת, הלך, אני לא יודעת... אני לא יודעת".⁸⁵ לפני כן סיפרה צבחה שכשבועיים לפני כיבוש טנטורה רצה בעלה, שהיה מצרי במוצאו, לעזוב ולנסוע ברכבת למצרים, אך תכנית זו לא יצאה אל הפועל. אגב, לקראת סיום הפגישה השנייה שמע המחבר כי אכן, בעלה של צבחה הצליח לברוח למצרים אלא שהיא לא ידעה על כך ואולי ידעה, אך העדיפה לומר כי בעלה נהרג במלחמה. היא גם סיפרה כי ערכו עליהם חיפושים ולקחו להם את כל הכסף שהיה

⁸⁴ ראה: ראיון אישי שערך המחבר עם צבחה מחמד טנ'י (אם-מחמד) ב- 10.5.1997.

⁸⁵ ראה: שם.

להם: 15 לירות זהב, 10 לירות וכן זהב ותכשיטים. לדברי צבחה הכסף כולו היה אצל מחמד הילד והוא גילה לחיילת שחיפשה היכן הכסף ואז אפשרו לכל משפחת טנגי, כ-30 איש ללכת. צבחה סיפרה שאחותה, צבחיה טנגי, נפטרה באותו זמן, כשירו בה בחזה ובראש.

לדברי צבחה, מפרידיס זזו תושבי טנטורה לכול מיני כיוונים, כולל טול-כרם. היא עצמה נשארה בפרידיס עוד שלושה או ארבעה חודשים ועבדה בעין-עזאל, ואחר-כך עברה לחיפה. בפגישה השנייה עם צבחה סיפרה שכאשר עברו בדרך מן החוף לכביש ראו חלק מן הגברים עומדים בבית הקברות וידיהם מורמות וחלק היו זרוקים מתים בכול מקום. לפי אמירה זו יש להניח שהדבר קרה באותו יום עצמו של הכיבוש וכי שיבוש לוח הזמנים קרה לה לצבחה עקב השנים הרבות שחלפו מאז ומה שקרה לה, באופן אישי. בפגישה השנייה, לאחר שחזרה שוב על כך שהמתו על חוף הים שבועיים, אמרה כי באותו יום של הכיבוש, בערך ב-14.00 בצהריים, לקחו אותם לפרידיס, ושם פגשו את מחיתאר פרידיס, אסמאעיל בריה (אבו-לוטפי), וכן עם יעקב אל-מחיתאר מזיכרון-יעקב. החיילים רצו לקחתם לקיבוץ ויעקב אל-מחיתאר לא הסכים והעביר את כולם לפרידיס ופיזר אותם בבתי המשפחות.

גם לקראת סיומה של הפגישה חזרה צבחה וסיפרה, כי כשזזו מן החוף, בדרך לאוטומובילים, התעכבו ליד בית הקברות ואז ראתה אוספים קבוצות של גברים, העמידו אותם לחפור בורות בגובה הברכיים ואז "ירו בהם והרגו אותם" ואז הביאו אחרים. זה קרה, לדברי צבחה, בנוכחות כל הנשים והילדים. היא לא ידעה כמה נהרגו אז. לדבריה, ההרג נמשך עד שהגיעו המכוניות ואז חדלו מן ההרג. כששאל אותה המחבר: "האם את ראיית זאת בעיניך?"

השיבה צבחה: "כן. אני ראינה. היו כך...."

לשאלה כמה ראתה שחיטלו ככה השיבה שאינה יודעת בדיוק, 20 או 15 או אולי 30:

אבו-מחמד: "...אלה מן המשפחה."

צבחה: "לא מן המשפחה. [מן] הכפר. הכפר."

אבו-מחמד: "כמה יעני היו אלו ש..."

צבחה: "אלו"

אבו-מחמד: "כן."

צבחה: "אני יודעתו היו 20 איש, 15 איש..."

אבו-מחמד: "20 איש."

צבחה: "30 איש...ירו בהם והלכו להביא אחרים, זה ואלה שלקחו אותם..."

המחבר: "זה איפה קרה, בבית הקברות או על חוף היסו?"

צבחה: "ב... לא, בבית הקברות."

המחבר: "בבית הקברות."

צבחה: "כן, על שפת הים..."

המחבר: "אבל את לא היית שם!"

צבחה: "על שפת הים לא היו גברים."

המחבר: "אבל את היית על שפת הים."

צבחה: "...אבל הביאו אותנו, לקחו אותנו לבית הקברות. לא אמרתי לך שהביאו אותנו!"

המחבר: "אה. הייתן עומדות שם..."⁸⁶

צבחה הטבירה שהדבר עליו סיפרה קרה אחרי שהעבירו את הנשים, הילדים והזקנים מחוף הים לבית הקברות, כדי לעלות על האוטומובילים שהסיעו את בני המשפחות לפרידיס. היא חזרה פעם ופעמיים ושלוש על הפרשה הזו של ההוצאה להורג, קבוצות של 20 או 30 בכול פעם. לשאלה נוספת לגבי הנשים ענתה שלנשים לא עשו דבר וכי השומר שהיה על הנשים ירה באוויר, חייל אחר הכחו על כך ואז הוא חזל.

הנשים לא ראו בדיוק במי ירו כי לא עמדו כה קרוב אבל ראו את הירי.

צבחה הכחישה בכול תוקף שקרה משהו לבהיה צבאע' ואמרה שזה כזב. לעומת זאת מישהי ממשפחות צבחה סיפרה שקרה משהו עם אחת הנשים, שלקחו אותה לכמה ימים עד שהחזירוה. בסיום הפגישה השנייה סיפרה צבחה על זהב של המשפחה שהחביאו בבתיים בכפר וניסו אחר-כך לחזור ולאסוף, ולא מצאו, כי אחרים הקדימו אותם. היא סיפרה גם על הרבה צאן ובקר ועופות שנמצאו מתים מחנק, ועל כך סיפרה כי אנשים אמרו כי השיח' אס-ג'רמי, הוא הקדוש המקומי, שקבר השיח' שלו נמצא עד היום בשטח קיבוץ נחשולים, קילל את המקום כדי שלא יבואו שוב לגור אנשים במקום.

צבחה גם אמרה, לקראת סיום הראיון, כי את כול הבעיות בין הערבים והיהודים גרמו הבריטים.

אין ספק כי היו בלבול ואי בהירות בדבריה של צבחה לגבי כמה וכמה עניינים, במיוחד לגבי הטענה שלה ששהו שבועיים על החוף, אשר אינה מתאימה אף לחלקים אחרים מסיפוריה של צבחה עצמה, אך על אף הבלבול ואי הבהירות, התמונה הכללית המצטיירת מדברי צבחה אינה חורגת כלל מן התיאור המרכזי של אירוע הכיבוש וחיסול האנשים שבא בעקבותיו, עליהם סיפרה צבחה בדבריה.

⁸⁶ ראה: שם.

אני ספק כי היו בלבול ואי בהירות בדבריה של צבחה לגבי כמה וכמה עניינים, במיוחד לגבי הטענה שלה ששהו שבועיים על החוף, אשר אינה מתאימה אף לחלקים אחרים מסיפוריה של צבחה עצמה, אך על אף הבלבול ואי הבהירות, התמונה הכללית המצטיירת מדברי צבחה אינה חורגת כלל מן התיאור המרכזי של אירוע הכיבוש וחיסול האנשים שבא בעקבותיו, עליהם סיפרה צבחה בדבריה.

מחמד זהדי אבו-נדא (אבו-עאדל)

מחמד זהדי אבו-נדא (אבו-עאדל) הוא יליד טנטורה, שנת 1942. היה בן שש שנים בעת כיבוש הכפר. חלק מן הדברים זכר בעצמו ודברים אחרים שמע מבני משפחתו ואחרים. במהלכו של הראיון עם אבו-עאדל, השתתף אבו-תופיק, המלווה, שהיה במרבית הראיונות בפריזיס, באופן פעיל הרבה יותר, בעיקר באשר למה ששמע אודות צאלח אבו-משאייח. יש להניח שאבו-תופיק, שידוע ומכיר הרבה ממה שקרה בטנטורה, ובדרך כלל הסתפק בתפקיד של מלווה ומתרגם, הרשה לעצמו בפעם הזו לדבר הרבה יותר, כי גם המרואיין, אבו-עאדל, שהיה בן שש שנים בעת כיבוש טנטורה, כלל בדבריו, ככול הנראה, דברים, שלא הכיר וראה בעצמו, אלא שמע מזולתו, שהיו אתו בטנטורה באותו היום, בני משפחה ואחרים.

אבו-עאדל זכר, כללית, את כיבוש הכפר, ושלאחריו נשלחו הגברים לבית הסוהר ושהנשים והילדים הועברו לפריזיס. בעת הכיבוש אספו, לדבריו את כולם על שפת הים, גברים לחוד וכול היתר לחוד ושהו שם על החוף מספר שעות, לפני הצהרים.

אבו-עאדל זכר שכשרצה לשתות סירב לקבל מים משוטר, תימני כנראה, מים שהגיש לו ועמד על דעתו לשתות אך ורק מן הברז שבחצר ביתו.

לאחר מכן העבירו אותם, לדברי אבו-עאדל, לבית הקברות, מה שנקרא בפי אבו-עאדל הצד השני. הושיבו אותם בכניסה ושם גם ראה אבו-עאדל שמחפשים נשק אצל האנשים. לדבריו – מי שנתגלה אצלו נשק בביתו – לקחו את נשקו, אך אותו - הרגו. וכך אמר זאת אבו-עאדל:

"אחרי זה, העבירו אותנו לצד שני."

המחבר: "מה זה צד שני?"

אבו-עאדל: "צד שני על יד הקברות שמה."

אבו-תופיק: "בית הקברות, בכניסה."

אבו-עאדל: "ב... בכניסה, שמה, הושיבו אותנו, אז היו כול אחד מה שיש לו חי..."

אבו-תופיק: "נשק."

אבו-עאדל: "נשק. מה שהיה לו נשק היו לוקחים אותו, הביא הנשק, חוזרים בלי הנשק, אה...הבחור. הורגים אותו."⁸⁷

לא הייתה זו הפעם הראשונה שמרואיין מטנטורה דיבר על תושבי הכפר, שנלקחו לאחר הכניעה לבתיהם להוציא את נשקם ממתבוא ולמסור ליהודים ולאחר מכן נהרגו על ידם במקום,

⁸⁷ ראה: ראיין אישי שערך המחבר עם מחמד זהדי אבו-נדא (אבו-עאדל) ב - 5.4.1997.

464

בבתיהם. לפי העדויות – אין כמעט ספק שכול בעלי כלי הנשק שנמסרו ושנמצא כי בעליהם השתמשו בהם באותו היום – נורו מיידית. אלא שבראיון עם אבו-עאדל הוא הדגיש כי אביו היה היחיד שחזר חי ממסירת הנשק בביתו, כיוון שלא השתמש בו, ואמירה זו, בצירוף העדויות האחרות, מעוררות את הרושם כי ייתכן מאד שאלה שחוסלו לאחר מסירת נשקם היו כול אלה שהיה להם נשק ולא "רק" אלו שהשתמשו בנשקם באותו היום. השיחה על כך התנהלה בהמשך.

המחבר: "רגע, רגע." [מטפל במיקום מכשיר החקלטה, כדי לא להקליט את נגינת הטלפוןיה]

אבו-עאדל: "זה מה שאני זוכר."

אבו-תופיק: "אתה ידעת?"

המחבר: "לא, לא. אני עכשיו רוצה לרשום."

אבו-תופיק: "אתה ידעת מה שהוא אמר?"

שאל המחבר:

לא, לא, אני רק, ככה, קצת, שמעתי, עכשיו אני ארשום טוב. אתה אומר אה... שהגעתם לבית

הקברות, לקחו את כול הבחורים:

אבו-עאדל: "מי שיש לו נשק."

המחבר: "אבל באותו רגע לא היה נשק, לאף אחד."

אבו-עאדל: "לאף אחד אין אבל מה שהיה לו מקודם נשק היו להם..."

אבו-תופיק: "הם תפסו אותם..."

המחבר: "איך ידעו?"

אבו-עאדל: "הם יודעים."

אבו-תופיק: "אז אמרו ל..."

אבו-עאדל: "אני לא ידע איך יודעים."

אבו-תופיק: "הייתה להם רשימות וגם הם..."

אבו-עאדל: "יש לכול אחד בשם שלו, קוראים לו בשם שלו, אז הוא יבוא."

המחבר ניסה להבין:

רגע, רגע, רגע, לאט לאט. את זה צריך לזעת בדיוק. כשאתם הגעתם לבית הקברות, הבחורים היו מצד

אחד, הנשים והילדים היו בצד שני.

אבו-עאדל: "כן."

המחבר: "כולם עמדו שם."

אבו-עאדל: "כן."

המחבר: "עכשיו מה קרה? בא מפקד או משהו, קצין..."

אבו-עאדל: "מפקד, בטח."

המחבר: "יומה, הקריא שמותנו מח קרה?"

אבו-עאדל: "כן, כן, יש לו רשימות. מי נתן לו הרשימות אני לא יודע. אולי המחיתאר."

אבו-תופיק: "לא המחיתאר. צאלח היה."

אבו-עאדל: "אני לא יודע מי."

אבו-תופיק: "כך שמעתי אז, בזמן ההוא."

אבו-עאדל: "אני לא יודע."

אבו-תופיק: "אני שמעתי את זה אז, בזמן החווא. לא היום."

אבו-עאדל: "כבר, יש, היה את השמות, הכול אחד ואחד ברשימה שלו."

המחבר: "עכשיו השמות האלה זה היו רק של בחורים?"

אבו-עאדל: "אז תשמע, זה הכול אחד היה לו נשק - לא חוזר בכלל. רק היחיד זה אבא שלי חזר."

המחבר: "ולאבא שלך כן היה נשק?"

אבו-עאדל: "היה לו."

המחבר: "ולמה חזרו?"

אבו-עאדל: "למה לזה אבא, הנשק שלו לא..."

המחבר: "אנב, אני לא כועס שהוא חזר."

אבו-עאדל: "אני לא יודע. לא עשה בכלל, הנשק שלו. אז הוא פתח את זה."

אבו-תופיק: "אז הוא פעל..."

אבו-עאדל: "השוטר..."

המחבר: "אה, והוא הראה להם שהנשק לא עבד בכלל."

אבו-עאדל: "לא עבד בכלל, היו יודעים שעבד או לא עבד."

המחבר: "בדקו לפי הריח יעני."

אמר אבו-עאדל:

אז יביא אותנו בחזרה, הוא, אני לא יודע בדיוק, האבא שלי יספר לך טוב. היה שמשון אולי, שמשון שמה. קוראים לו שמשון.

המחבר: "שמשון מה?"

אבו-עאדל: "זה המפקד הגדול."

אבו-תופיק: "כולם מדברים עליו ואף אחד לא יודע שמשון מה."

אבו-עאדל: "זה אולי שמשון זה מ... פרדס-חנה. לא יודע מאיפה."

אבו-תופיק: "גבעת-עדה."

המשיך אבו-עאדל:

גבעת-עדה. זה הוא היה שם אחראי על, הוא אמר לו: "ספר לו, למה אתה מחזיר אותו, תחזיר אותו. למה אתה עובת אותו?" אמר לו: "תראה, יש לו נשק, יש לו זה."

אבו-תופיק: "הוא לא השתמש בכלל."

אבו-עאדל: "הוא לא השתמש בכלל. הוא אמר לו: זה בשביל אה... צפריס."

המחבר: "צפריס."

אבו-עאדל: "צפריס."

אבו-תופיק: "היה רובה ציד."

אבו-עאדל: "היה היחיד ש..."

המחבר: "לקחו את הבחורים. לאן לקחו אותם?"

אבו-עאדל: "איזה בחורים?"

המחבר: "אלה עם הנשק. שהיה להם נשק"

אבו-עאדל: "הרגו אותם. על המקום, ירו, הרגו, חזרו בלי אף..."

המחבר: "אתה ראית?"

אבו-עאדל: "אני לא ראיתי, רק שמעתי."

המחבר: "באיזה מרחק זה היה ממך?"

אבו-עאדל: "תלוי הבית שלהם. אנחנו שומעים. כולם שומעים. ילדים, בחורים..."

המחבר: "רגע, רגע. אתם הייתם בבית הקברות עכשיו."

אבו-עאדל: "אההם."

המחבר: "אז איך הגיעו לבית?"

אבו-עאדל: "זה כמו על יד חבית שם, הקברות."

אבו-תופיק: "שמעו את היריות."

אבו-עאדל: "בטח."

המחבר: "רגע, רגע, מה שאני לא מבין, זה הרי כולם היו בבית הקברות, אז לקחו את הבן-אדם והלכו איתנו

הביתה?"

אבו-עאדל: "כן."

המחבר: "למה?"

אבו-עאדל: "שיביא הנשק שלו."

המחבר: "הלכו עם הבן-אדם לבית, הוא הוציא את הנשק."

אבו-עאדל: "כן."

המחבר: "ואז ירו בו?"

אבו-עאדל: "כן."

המחבר: "והוא נשאר שם?"

אבו-עאדל: "נשאר שם ובא השוטר בלי החור"

המחבר: "זה עכשיו סיפור שאנחנו לא מכירים."

אבו-תופיק: "משהו מכירים..."

אבו-עאדל: "זה היה, זה היה ככה, נו."

המחבר: "לא, אבל אנחנו ידענו שירו בבית הקברות. לא ידענו שירו..."

אבו-תופיק: "ובבית הקברות על מה ירו?"

הסביר אבו-עאדל:

לא, לא, לא. זה לא. רק אנחנו, יש לוקחים הבן-אדם, שומעים והכול, לוקחים הבן-אדם, חוזרים,

88 ויחזרו בלי הבן-אדם.

ולאחר דו-שיח קצר של אבו-תופיק עם אבו-עאדל, בו סיפר אבו-תופיק שאחיו. אבו-נביל היה גם

הוא באותו לילה בטנטורה, נמשכה השיחה.

המחבר: "כמה אנשים מערך היו?"

אבו-עאדל: "כן?"

המחבר: "כמה אנשים מערך לקחו אותם?"

88 ראה: שם.

468

אבו-עאדל : "זה אני לא יודע, לא זוכר."

המחבר : "אבל אתה ראית עומדים עם הרשימות?"

השיב אבו-עאדל :

כן. ראיתי שמה, שמה שאני זוכר, מה שאני ה... היו ש... ככה, שומעים השם שלו, פה, זה, כ... כמה, עשר, עשרים, אני לא... לא זוכר בדיוק.

אז דיבר אבו-תופיק :

תגיד לי, אתה שומע, אני, באז, בדיוק לפני, באותו ונקופה שמעתי את הסיפור הזה, שהוא מספר. שהייתם להם רשימה. והאשימו את אבו-משאייח, אני שמעתי מאז, שאבו-משאייח, שהוא, הוא הכין את הרשימה הזו, שיתוף פעולה עם הצבא. כך אני שמעתי אז.

המחבר : "אז כנראה יש לו סיבה טובה לרצות שכול מי שהיה שמה באותו זמן כבר לא יחיה."

אבו-תופיק הוסיף :

וזה הוא לא רצה, אולי הוא חשש ש... אח...זה...זהדי יגיד לו, יגיד לך בדיוק את זה. יכול להיות שזהדי לא ירצה להגיד לך את זה שהוא הכין את הרשימות, אני לא ראיתי...

המחבר : "הוא יודע שהוא עוד חי."

המשיך אבו-תופיק ופירט :

אני יודע שהם שכנים, אותו כפר, הוא לא, יכול להיות שהוא לא ירצה. אבל בכול זאת תשאל אותו אם הוא, על הרשימות האלה. מאז אני שמעתי, כי מה אני שמעתי אז, שהוא היה לפני זה והרביצו ב... בתוך הכפר, וחשדו בו שהוא בא לרגל וזה...

המחבר : "באבו-משאייח?"

אבו-תופיק : "כן, נתנו לו מכות, כך שמעתי אז ו..."

המחבר : "כי הוא לא היה מהמקום?"

השיב אבו-תופיק :

כי לא היה מהמק... חשדו, לקחו את הרובה ממנו והרביצו לו מכות רצח ואחרי זה הוא הלך וכשבאו היהודים הוא בא איתם. הוא היה ב... שמה. אפילו שמעתי סיפור שחוא היה עם כופיה, שלא יכירו אותו, מישהו הכיר אותו, מיד הרגו אותו.

המחבר: "מיד, את."

אבו-תופיק: "הרגו אותו אמרו: 'אתה צאלח, אבו-משאייח'."

המחבר: "מי שזיהה אותו."

אבו-תופיק: "מי שזיהה אותו, הרגו אותו מיד. אז אני לא יודע, יכול להיות שזה לא נעים לו, זה שכנים, זה

כפר".⁸⁹

בראיון אישי עם המחבר סיפר אבו-תופיק:

עוד בתור ילד שמעתי מחבר שלי, ממשפחת שורה מטנטורה, בן גילי, שבזמן ההרג הגדול בטנטורה היה שם גם צאלח אבו-משאייח, שהיה מוסווה בכפיה, כדי שלא יזהו אותו, והוא זיהה את אלו שהתכוונו להרגם ואז, אישה אחת זיהתה אותו ואמרה לו: "אתה עוד תשלם על זה ביוקר!" ואז כולם זיהו והכירו את צאלח ובינתיים גם החרג פסק.⁹⁰

Handwritten notes in Hebrew:
למחבר
לראות
לראות
לראות
לראות

בסיום השיחה עם אבו-עאדל, במיוחד בעקבות דברי אבו-תופיק אודות אבו-משאייח, עוררו הדברים מחשבה מחדש על דברי אבו-משאייח בראיון עמו, כאשר טען בביטחון, שזהדי סלימאן אבו-נדא, אביו החי של אבו-עאדל - נפטר, וכי סלימאן, האח הגדול יותר של אבו-עאדל, צעיר ולא יודע שום דבר, ולעומתם, צברי, האח המבוגר של זהדי, שנפטר - עודנו חי בפריז. ייתכן, כי אבו-משאייח, שלאורך הפגישות עמו דיבר לעניין ונשמע צלול ומבין דבר, חשש, שמא יודע זהדי פרטים ועניינים, הקשורים לאותה תקופה בטנטורה, היכולים להביך את אבו-משאייח, שהודה בפני המחבר, שהיה משתף פעולה עם היהודים.

זהדי סלימאן אבו-נדא (אבו-סלימאן)

זהדי סלימאן אבו-נדא (אבו-סלימאן), אביהם של סלימאן ומחמד, הצהיר על עצמו, שהוא "יליד האימפריה העות'מאנית", כנראה יליד 1917, למשפחה ותיקה בטנטורה. לאחר נפילת טנטורה התגלגלו זהדי ואחיו הגדול ממנו, צברי, בבתי כלא ובמחנות השבויים ברחבי הארץ, עד שבסופו של דבר, כשהשתחררו, התיישבו זהדי בגיסר א-זרקא ואחיו צברי, שנפטר זה לא מכבר, בפריז.

⁸⁹ ראה: שם.

⁹⁰ ראה: אבו-תופיק - ראיון אישי.

המחבר פגש בגיסר א-זרקא, מלבד זהדי האב, את סלימאן, בנו הבכור, יליד 1938, את גימיל, אחיו הצעיר, יליד 1948, שכמובן, שמע רק סיפורים מבני המשפחה ומאתרים, ועוד קודם לכן, בפרידיס, את מחמד, האח הנוסף, יליד 1942.

הוא סיפר על כך שהיה מעט נשק בכפר וכי היהודים הזהירו את אנשי טנטורה כמה וכמה פעמים, אלא שהכפר טנטורה לא נהג כשורה, לגרסתו.

זהדי סיפר על עצמו שהיה בין מתנגדי הקו התקיף של הצעירים בטרם הקרב וחשב שההתנגדות ליהודים הייתה שגויה. במקביל הסביר, שכמוסלמי הוא דובר אמת בלבד. הוא הזכיר את ניסיונותיו הכושלים של יעקב אל-מחיתאר להביא להסכמת טנטורה להיכנע והזכיר גם את מוטל סוקולר בעניין זה.

דבריו של זהדי נגד דעת הרוב בטנטורה, בעניין הצורך להיכנע ליהודים והמחיר ששילם על כך בכפרו היו מיוחדים במינם. הוא הטיל את רוב האחריות ואף את רוב האשמה למלחמה בכלל ובטנטורה בפרט - על הערבים, ותזר על דבריו אלו מספר פעמים במהלך הראיון. מאחר ודעותיו של זהדי היו כל-כך שונות מכול מה שאמרו שאר המרואיינים מטנטורה, מצאנו כי יש חשיבות רבה לתיאוריו של זהדי לגבי מה שהתרחש בטנטורה ביום כיבושה, בין היתר בגין דעותיו המיוחדות של זהדי, לכן נביא להלן חלקים רחבים ביותר מן הראיון עם זהדי, בשלמותם. כבר מתחילת הראיון שטח זהדי את האשמותיו כלפי אחיו, אנשי טנטורה, וכך אמר זהדי:

אני זוכר את טנטורה כמו עכשיו אני זוכר אותה. טנטורה וכול הארץ היא שעשתה כאב ראש ולא הצבא. היהודים הזהירו כול כפר...

המחבר: "מה זאת אומרת כאב ראש? מה עשו?"

זהדי: "הם רוצים לעשות כאב ראש. הביאו נשק וזה, ורצו ל..."

המחבר: "היה הרבה נשק? הרבה נשק?"

זהדי: "מה?"

המחבר: "הרבה נשק היה?"

זהדי: "נשק. רובים מקולקלים הביאו."

המחבר: "אה, לא הרבה זאת אומרת."

זהדי: "מקולקל, יתקנו אותו פה. מה זה יועילו אמרתי להם: 'יא בני אים'..."

המחבר: "ימה עשו?"

השיב זהדי:

"יב בני אדם"....אני אמרתי להם ושמו אותי תחת ה... כמעט הרגו אותי. אלהים לא רצה שאני אמות. הערבים זאת אומרת, לא היהודים.

זהדי מאשר בדבריו האחרונים את העובדה, שהייתה בתקופה האחרונה השתלטות אלימה של הצעירים בטנטורה על דרך המחשבה וההתנהלות המעשית של הכפר ונוצר מצב בלתי שגורתי, בו הזקנים והנכבדים בטנטורה, שוב לא היו אלו שקבעו את המהלכים, אלא נאלצו לקבל את תכתיביהם של מצודי המלחמה ומתנגדי ההסדר עם היהודים, ויהי מה. זהדי לא פירט מה היה האיום כלפיו, אך קובע בפסקנות כי כמעט הרגו אותו.

המחבר: "זאת אומרת אתה היית נגד ה... נגד ה..."

ענה זהדי:

כי אמרתי את האמת. אמרתי להם: "היהודים לא כמו בימי המהפכה. היו חלשים קצת. במהפכה היו חלשים." הלא עשו מהפכה הערבים! ב - 1936 עשו מהפכה נגד היהודים. אמרנו [מילה לא ברורה], מה עשו! 24 שעות כבר תפסו אותם. מי שנהרג - נהרג. ועצרו את שעצרו. והכול הלך והכול נגמר. ואתם תגמרו כך.

המחבר: "רגע, רגע. נכנסו היהודים."

זהדי: "אמר: 'אה... אותה - הזת שלך דת היהודים, אמרתי להם: 'מה זה דתו יהודית? אני מוסלמי...'"

המחבר: "אה, מלפני ... מלפני שנכנסו היהודים."

זהדי השיב:

אני מוסלמי ומדבר ישירות. היהודים לא אשמים. הם הזהירו אותנו פעם ראשונה, שנייה ושלישית. יעקב אל-מחיתאר, אתה מכיר אותו.

המחבר: "מזיכרון."

זהדי: "הזה של שפית, מכיר אותו?"

המחבר: "דשבסקי, דשבסקי."

זהדי: "כן. אלה שלחו ואמרו שנהיה משפחה ביחד, ושלוס. לא רצו. אני... מרדכי אתה מכיר את מרדכי מזומארין?

מוטי."

המחבר: "מוטי, מוטי מה?"

זהדי: "מוטי, חיה כאן, בויכרון-יעקב. מרדכי היו קוראים לו."

המחבר: "סוקולר?"

זהדי: "כן, מרדכי. אנחנו קראנו לו מרדכי."

המחבר: "היה שומר או משהו כזה?"

המשיך זהדי:

כן. אני והוא היינו שומרים. חברים. שלח אחרי, נתן לי הודעות מה הולך לקרות. כשאמרתי להם,

אמרו: "אתה מרגל, אתה זה וזה..." הוי, יא חברי, לא יעזור.

המחבר: "אבל כשאתה אמרת הנברים בטנטורה עשו כאב ראש. מה עשו זאת אומרת טנטורה הייתה ישוב על

החוף."

זהדי: "כן."

המחבר: "מה עשו?"

זהדי: "כן, עשו. מה אתה רוצה שאומר לך?"

המחבר: "מה אפשרי שגשו?"

זהדי: "הביאו נשק ומה אתה רוצה לעשות?"

המחבר: "מה, לחמו נגד היהודים? מהו

זהדי: "עשו."

נכדה של זהדי: "הם רוצים על זמן המלחמה, איך היה במלחמה."

זהדי: "הנה, המלחמה. עשו נשק ועשו, העמידו שם אנשים שומרים."

המחבר: "ברחובי בדרך?"

זהדי השיב:

בדרך. פה שומר, שם שומר וכאשר פרצה המלחמה בינם לבין והיהודים - זרקו את הנשק הזה, זרקו

הנשק, וברחו. מי שברח - ברח.

תרגום הנכדה: "הם זרקו [המילה לא נשמעת ברור] את הנשק שלהם וברחו."

המחבר: "זה כשנכנסו?"

נכדה: "כן."

זהדי: "אלה שברחו..."

המחבר: "זה כשנכנסו היהודים."

בדבריו האחרונים יוצא זהדי חוצץ כנגד אנשי כפרו, כאשר לאחר ההטפה הקיצונית שלהם כנגד היהודים, ההתנגדות כלפיהם וההצהרות הקיצוניות נגדם עד הרגע האחרון – כאשר הגיעה עת הלחימה עליה דיברו כה בלהט - הם השליכו את נשקם לאחר זמן קצר ונכנעו לאותם היהודים, איתם לא רצו להתפייס 24 שעות קודם לכן. זוהי האשמה חמורה, כפולה ומכופלת של זהדי את אנשי כפרו: ראיה קצרת טווח ושגויה של המצב בטרם הלחימה מחד גיסא ועמידה רפויה ותבוטחנית של אותם האנשים ברגע שהגיעה עת המבחן הממשית, בשדה הקרב. כאמור, אין לנו בעדויות שבידינו דוגמה נוספת כזו, בין מרואייני הכפר טנטורה.

זהדי: "כן, ומי שנשאר, דחפו לו, היהודים. שמשון. אתה מכיר אותו, שמשון."

המחבר: "שמשון מאיפה?"

זהדי: "זה של מראח. זה מפקד, שמשון. שמשון מפקד."

המחבר: "מה הוא עשה?"

זהדי השיב:

שמשון זה, זאת אומרת. כמו שהוא ראה מה עשו הערבים, רצה להתנקס בכול הערבים. מי עצר בעזו?
יעקב שפיה. יעקב מזיכרון-יעקב.⁹¹

התפתחה שיחה על שמשון, שעל פי זהדי היה מפקד ההשתלטות על טנטורה וזהדי ניסה להסביר איפה קרו הדברים. מה קרה ליד החוף ומה קרה בבית הקברות, לא רחוק ממפעל הזכוכית. זהדי הדגיש שוב ש"יעקב לא הסכים להרוג אותם". ואז שאל אותו המחבר על חלקו האישי של שמשון בהרג האנשים.

המחבר: "כמה אנשים הרג שמשון הזה?"

זהדי: "אלוהים יודע כמה."

המחבר: "בערך?"

זהדי: "מעל ל- 30, 50, 60, יש 70... זה שאנחנו שמנו לב שאיבדנו, ויש מה שלא..."

⁹¹ ראה: ראיון אישי שנערך המחבר עם זהדי סלימאן אבו-ג'אד (אבו-סלימאן) ב- 5.4.1997.

המחבר: "הוא עשה זאת במו ידיו? הוא בעצמו, שמשון?"

זהדי: "מי, שמשון?"

המחבר: "כן."

זהדי: "אה, הוא ממשלה זה..."

המחבר: "היו אנשים אתנו?"

זהדי: "שמשון מה... היה אתנו ממשלה, מדינה מאחורינו."

נכדה של זהדי: "סבא, היו אתו אנשים שמשון זה?"

זהדי: "אלא מה? איך לא?"

נכדה: "זאת אומרת הוא ש..."

המחבר: "הוא הרג או האנשים שאתו?"

זהדי השיב, לא ישירות, לשאלה:

אה, מרדכי, זה מוטי, היה אתו. מכוסה כך. אני לקחו אותי. לקחו אותי, כול אחד... כאשר כיתרו
אותנו וחושבו אותנו על היס שם, ליד ה"עלאלי" (אזור בתי הקומות בטנטורה, ליד החוף) מצד צפון,
חושבו אותנו. יש הרשימה, רשימת הנשק (הרשימה של אלה שהיה אצלם נשק).."

המחבר: "הייתה רשימת עם שמשון?"

ענה זהדי:

שמשון, לא ח... הרשימה של הנשק, עם איזה אחד. פלוני יש לו אקדה, פלוני יש לו כך, ... לך תביא
אותו, לך תביא אותו, ילך יביא אותו, לא יביא אותו, ייתן לו את הנשק, לא יחזור...

המחבר: "מאיפה ידע שמשון כול אחד מה היה לוי?"

זהדי: "מרגלים כמוכן. יש פה מרגלים. יש אנשים עובדים כך ויש אנשים עובדים כך."

נכדה: "מרגלים. אלה שעובדים עם הצד השני."

המחבר: "משתפי פעולה.."

זהדי: "יש אנשים עובדים ככה ויש אנשים עובדים ככה."

זהדי מאשר בדבריו, מה ששמענו גם בראיונות אחרים, את העובדה שהיו משתפי פעולה, שפעלו
בטנטורה במשך התקופה שקדמה לכיבוש הכפר וביום הכיבוש עצמו. כנראה שתופעה זו, של

משתפי הפעולה בטנטורה, כמו גם בכפרים אחרים, הייתה מוכרת לתושבי הכפר, אם כי המעורבים עצמם בפעילות זו - לא היו מוכרים לציבור הרחב של התושבים.

המחבר: "אתה מכיר אחד מהם או שניים, או משחו כזהו"

זהדי: "ממיו"

המחבר: "האנשים האלה..."

נכדה: "המרגלים. אתה מכיר אחד מהם?"

זהדי: "ולו דעתך, אולי מתו, חיים, מתו אולי..."

המחבר: "אבל יש."

זהדי: "יש שמתו כאן. ויש שמתו ב..."

המחבר: "למשל, כאן, בגיסר."

זהדי: "לא. כאן לא."

המחבר: "יש אחד שעוד חי."

זהדי: "כאן דווקא לא."⁹²

מתשובתו האחרונה של זהדי יש שתי מסקנות אפשריות, לגבי התעלמותו של זהדי מאבו-משאייח', ושתיהן לא ממש מתקבלות על הדעת. אפשרות ראשונה היא שזהדי לא ידע שאבו-משאייח' היה משתף-פעולה עם היהודים בטנטורה. קצת קשה להאמין בכך. אפשרות שנייה - גם היא בעייתית, היא שזהדי, שידע שאבו-משאייח' היה משתף-פעולה עם היהודים אך לא ידע כי עודנו חי, ובגיסר אל-זרקא, לא רחוק ממנו. אין לדעת, אך ייתכן ולזהדי לא היה עניין למסור את המידע אודות אבו-משאייח' למחבר. אפשר להוסיף לכך, שאבו-משאייח', בראיין עמו, טען, כזכור, שזהדי, החי בגיסר א-זרקא כבר נפטר, לעומת סברי, אחיו הבכור של זהדי שהיה חי ונפטר בפרידיס - שעודנו חי, על פי אבו-משאייח'.

על פי דברי זהדי הייתה לשמשון כוונה להרוג על החוף את כול הגברים של טנטורה ורק הודות ליעקב אל-מח'תאר לא מימש כוונתו זו. כך התנהלה השיחה בנושא זה עם זהדי:

המחבר: "טוב. אני צריך להבין היטב. ישבו כולם, האנשים."

זהדי: "על החוף."

המחבר: "גברים ונשים וילדים, כולם..."

זהדי: "כן. כולם."

המחבר: "על החוף. עכשיו הגיע זה, שמשון?"

⁹² ראה: שם.

זהדי: "לא, יעקב."

המחבר: "לא. בהתחלה הגיע שמשון."

זהדי: "שמשון, המפקד."

המחבר: "ומה עשה?"

זהדי: "רצה להרוג את כולם. ואז הגיעו הגברים ההם."

המחבר: "התחיל להרוג?"

זהדי: "כן. רצה להרוג."

המחבר: "לא, אבל..."

נכדק: "כאילו החליט. עוד לא..."

זהדי: "הוא נתן פקודה כמו בכפר-קאסם. אתה מכיר כפר-קאסם?"

המחבר: "כן, כן."

זהדי: "פקד מה לעשות [המלים לא לגמרי ברורות], קצרו אחד, אחד. הוא פיקד."

המחבר: "אז זהו. ממה שכאן, הבנ... לא בדיוק הבנתי אם הוא התחיל כבר להרוג..."

זהדי: "כן."

נכדה: "הוא רוצה כאילו. הוא החליט שיהרוג את כולם, אבל..."

המחבר: "לא, אבל לפני כן הוא אמר שכן הרג..."

הנכדה הסבירה:

אבל, לא, לפני... כאילו מתי שנכנסו - הרגו ומה שנשאר אז העבירו אותם לחוף. אז מי שבחוף כאילו החליט, רוצה להרוג. אבל מה הוא אומרנו שהוא לא הרג. באו אנשים. את האנשים האלה אני לא יודעת.

דבריו של זהדי לגבי חלקו האישי והכללי של שמשון משבץ בהריגת הגברים בטנטורה לאחר כניעת הכפר אינם ברורים די הצורך ואף לא ברור אם העמימות הזו בדבריו מקרית היא או מכוונת. התיאור העיקרי בדברים הנוגעים לשמשון משבץ מדבר על כך שהוא עסק בהכנה לחיסולם של כול הגברים בטנטורה, כאשר הגיעו יעקב אל-מחיתאר ואחרים מזיכרון-יעקב וגרמו להפסקת ההרג, תוך כדי האמירה הכללית "מי שנהרג - נהרג" אך "לא עוד!" ניתן, כמוכן, לפרש את האמירה הזו בעניין ההרג כמכוונת לאלו שנהרגו במלחמה, אך אין כמעט כול טפק בכך שבהקשר ובנסיבות שהיא נאמרה, הן בראיון עם זהדי והן בראיונות אחרים, הכוונה היא להפסקת ההוצאה להורג, שכפי שאנו למדים מן הראיון עם זהדי התבצעה גם התבצעה, הן לגבי

כול הגברים שהיה להם נשק, למעט זהדי עצמו, כפי שהוא סיפר בהרחבה רבה, והן לגבי קבוצה של כ- 15 גברים, בתוכם גם בן-דודו של זהדי, שהוצאה להורג במטווח אש אחד, אוזותיו סיפר זהדי גם כן, בהמשך.

המחבר: "יעקב אל-מחזאר."

נכדה: "יעקבו"

זהדי: "שבערת האל יהיה לו טוב. הוי אלוהים!"

המחבר: "ראית את שמשון עם נירה קורא שם, שם?"

זהדי: "כן. אני, אני..."

המחבר: "כול שם?"

זהדי הטביר:

כן. שמות חמושים, אלה שיש להם נשק. אני היה לי נשק, רובה ציד, לבית. זאת אומרת הייתי צייד ברישיון. מימי האנגלים."

המחבר: "זאת אומרת לך היה נשק."

זהדי: "כן."

המחבר: "כדי..."⁹³

זהדי סיפר על כך שבדקו את רובה הציד שלו, גילו שאכן, היה בשימוש, אך למטרות ציד בלבד, ובסופו של דבר השאירוהו בחיים, לעומת האחרים, אותם הרגו. כול מי שהיה לו נשק - לא חזר. כך התנהלה השיחה עם זהדי בנושא זה. אמר זהדי:

אחי ישב ליד. הוא היה אתו שניים מן הכפר. אחד מוטא שביב ואחד מחמד פאדי, קשורים. והם קוראים את שמות בני כיתתי. אמרו: "איפה זהדי אבו-נדאו" אמרתי: "כן." נתן לי מכה על הראש.

המחבר: "סלח לי..."

זהדי: "שאל: יש לך רובה?" אמרתי לו: "כן."

המחבר: "ואחר-כך?"

כאן החל זהדי בסיפורו האישי המיוחד והבלתי אפייני, על מסירת הנשק שלו: "אמר לי: שים ידך וחתהיל לקשור בחבל או במשהו ושלה אתי אחד חמוש. אבל הרובה..."

ראה: שם

נכדה: "מסוכן".

זהדי: " בני ירד מן הקומה הראשונה ואחי ירד מן הקומה השניה."

המחבר: "אהה, אהה."

זהדי המשיך בסיפורו:

לקחו את הרובה בערב, אחר הצהריים ככה, רצח לצוד באמצעותו. כאן, על הגורן הוא צד בו. לא תביאו כלום. ניקח אותו ושם אותו על המיטה... מתוחת למיטה. "הכנס, תביא את הרובה. איפה הבית שלך?" אמרתי לו: "זה הבית שלי, אבל הרובה אצל אחי." נכנסנו, אמרתי לו: "בבקשה, זה הרובה וזו המחסנית." אמר לי: "חסתובבו!" הסתובבתי ככה, לכיוון המערב, שם את הטטן והיה מכון, רצה לירות בי, למה יש להם פקודה, שכול מי שהולך להביא את הנשק, לא יחזור. ימסור את הנשק וימות.

אמירתו זו של זהדי כי "יש להם פקודה שכול מי שהולך להביא את הנשק לא יחזור" איננה מובנת מאליה, גם אם זה מה שהתבצע בשטח, הלכה למעשה. איננו יודעים, אך קשה לתאר, שלאנשי טנטורה הייתה הזדמנות כלשהי לשמוע, כאשר פקודה מסוג זה אמנם ניתנה. יותר מתקבל על הדעת הוא שדבר זה נעשה בפועל, כאשר ההולכים לבתיהם למסור את נשקם לא חזרו ומן הסתם גם נשמעו למרחוק היריות שנורו כאשר חוסלו מוסרי הנשק ואז, בדיעבד, הוברר שזו, אכן, הייתה דרך הפעולה של החיילים. ייתכן בהחלט, שהעובדה שאיש מן המפקדים במקום לא עצר את התופעה הזו מלהתרחש, גרמה לאנשי טנטורה, כמו זהדי, לנחש, שהדבר, אכן, מתבצע בפקודה. בכול אופן, אין בידינו כול נתון, המעיד על כך שחיסולם של מוסרי הנשק נעשה בעקבות פקודה כלשהי לעשות זאת.

המחבר: "אהה."

המשיך זהדי:

בזכות זה שאלוהים, ישתבח שמו, לא רצה להמית אותי, אמר לי: "תריח את הרובה! פתח אותו!" אמר לי: "פתח את הרובה!" הרי הם קיבלו לידם רובים כמו הרובה שלי וכמו אתרים. כול הרובים נעשה בהם שימוש.

המחבר: "נקי".

והמשיך זהדי בסיפורו:

בכולם יש לכלוך וחול. נתתי לו, פתח את הרובה והריח אותו. אמר לי: "בחיי דתי, אם השתמשו ברובה הזה - תמות עכשיו!" אמרתי לו: "בחיי דתי ודתך ואלוהים, זה בשביל ציד. אם הייתי רוצה בשביל לחימה - לא הייתי מביא כזה, הייתי מביא אחד טוב יותר. בשביל מה? זה בכלל לא שווה. אנחנו והיהודים ביחד." אמר לי: "טוב." אמרתי לו: "בבקשה, הנח הרובה והנה הבאתי לך אותו עם חגורת הכדורים" והיו לי קליעים. נתתי לו קופסת קליעים ככה ואת חגורת הכדורים. אמר לי: "בסדר, יאללה" והלכנו.

המחבר: "זאת אומרת, כול האחרים, כאשר הלכו לבית, כזי לקחת את הנשק, לא חזרו?"

זהדי: "לא."

המחבר: "לאן יקחו? מי?"

המחבר: "בבית."

זהדי: "כן."

המחבר: "הלכו הביתה כדי שיציאו את הנשק שלהם?"

זהדי: "כן."

המחבר: "הרגו אותם, זאת אומרת, על המקום?"

זהדי: "מי היהודים?"

המחבר: "כן."

שוב הסביר זהדי:

כן. כול אחד שהיה הולך להביא את הנשק שלו, יהרגו אותו. אם לא הביאו נשק - ברחו ולא חזרו.

ויש 14 - 15 אלה, בחרו בהם, ובן הדוד שלי היה ביניהם...

נכדה: "עכשיו, מי לא חזר, היהודי או ה...?"

זהדי: "לא. הערבי לא חוזר. מה, היהודי?"

המחבר: "לא, לא, לא חזר, כי הרגו אותו."

נכדה: "זאת אומרת, היהודים לוקחים את הנשק של הערבים ואחרי שהם לוקחים את הנשק הם הורגים את הערבים."

המחבר: "מה הוא אמר עכשיו 14 או 15?"

נכדה: "מה זה ה- 14 וה- 15?"

זהדי: "אלה 14 ואולי 15, אלה במקום, במקום אחד, ירו בהם."

480

נכדה: "אה, 15 אנשים, פעם אחת שמו אותם ו..."

המחבר: "זאת אומרת, הוא אומר..."

זהדי: "כן, ירו בהם כך, ירו בהם וירססו אותם."

המחבר: "בבת אחת?"

זהדי: "בבת אחת. הכול הלשנות מתוכם. פלוני יש לו נשק, פלוני רצה לעשות משהו, תפסו אותם."

המחבר: "זה, איפה היתה?"

זהדי: "מיו"

המחבר: "ליד החוף או איפה?"

זהדי: "לא, זה ליד המסגד ממערב."

המחבר: "ליד המסגד."

זהדי: "ליד המסגד ממערב."

המחבר: "קרוב לבית הקברות גם?"

זהדי: "כן."

המחבר: "לא?"

זהדי: "לא. רחוק מבית הקברות. מצפון לבית הקברות."

המחבר: "צפון."

זהדי: "דרום."

נכדה: "היה..."

זהדי השלים את הסברו ושב לנושא אשמת הערבים:

רחוק. בצד הדרומי הביאו אותם לבית הקברות. היו זורקים אותם ל [מילה לא ברורה] הרי אנו רואים בעיניים שלנו. יושבים שם, ליד בית הקברות [מילה לא ברורה] עד שיגיעו האוטובילים.

מלשהו מן הנוכחים בחדר: "שיקחו אותם."

המשיך זהדי:

הביאו את האנשים וערמו אותם, כמו ש... שבע, הנשים אמרו: "ההוא - געלי, ההוא - נן-דודי, ההוא - אחי, ההוא - בני, בנד - בנד. ישמור אלוהים! אתם אשמים. לא הם. פעם, פעמיים, שלוש,